

Kononenko A.

The identity of Taras Shevchenko in the architectural and sculptural dimension in Ukraine and in the world

This article reveals T. Shevchenko not only as a poet, but also as a great sculptor, who constantly inspires people to create a visible image of not only himself, but also his characters. As evidenced by the large number of monuments of T. Shevchenko worldwide.

Key words: *sculpture; museology; Ukrainian studies.*

УДК 821.161.2 ШевченкоТ.

*І. Головай, зав. каф. української філології,
Український гуманітарний ліцей
КНУ імені Тараса Шевченка*

ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ФРАНКА

У статті аналізується феномен Т. Шевченка у літературно-критичній рецепції І.Франка. Досліджуються особливості інтерпретації вченим творчої спадщини митця, поетична еволюція творчої манери Т. Шевченка.

Ключові слова: *шевченкознавча спадщина І.Франка, рецепція, наукова інтерпретація, поетична шевченкіана І.Франка.*

І. Франко – один із перших дослідників творів Т. Шевченка. У літературознавчій спадщині науковця налічується кілька десятків робіт, присвячених творчості Кобзаря, саме тому І. Франка можна вважати засновником вітчизняного шевченкознавства.

Шевченкознавчу спадщину І.Франка складають такі праці: "Причинки для оцінення поезій Тараса Шевченка" (1881 р.), "Темне царство" (1881 р.), "Політична поезія Шевченка 1844 – 1847 рр." (1888 р.), "Переднє слово до "Перебенді" (1889 р.), "Слов'янський гурток" (1890 р.), "Про видання творів Т. Шевченка" (1890 р.), "Листи Шевченка до Бр. Залеського" (1890 р.), "Тополя" Т. Шевченка" (1890 р.), "Тарас Шевченко" (1893 р.), "Відсіч панам народовцям" (1891 р.), "Ще в справі "Гуса" (1891 р.), "Тарас Шевченко" 1891 р.), "Нове видання Шевченка" (1891 р.) та інші.

І. Франка завжди цікавила творчість свого великого попередника. Уже гімназистом І. Франко, маючи незвичайні здібності, вивчив напам'ять усі поезії "Кобзаря", а потім став активним дослідником і видавцем його творів.

У Франкових дослідженнях творчої спадщини Т. Шевченка переважають есеїстичні твори, які мають міцну історичну основу. Прикладом можуть бути такі його есе, як: "Тарас Шевченко" (1891), "Переднє слово" (1889), "Шевченко героєм польської революційної

легенди" (1886). Їхній появі передувало досить глибоке вивчення літературознавцем біографії і творчості Т. Шевченка.

У різні етапи діяльності І.Франко звертався у своїх дослідженнях до різних періодів творчості Т. Шевченка. У 1881 р. він досліджує Шевченкову поему "Гайдамаки". У науково-біографічному есе "Причини для оцінення поезій Тараса Шевченка" І.Франко підкреслює важливість і актуальність проведення ґрунтовного дослідження творчої спадщини поета: "У нас досі більше любувалися тими творами, більше декламували їх, аніж старались їх розуміти" [7].

"Розраховуючи на посаду викладача Львівського університету, він пише габілітаційну роботу про "Наймичку" Т. Шевченка, яка й сьогодні є поодиноким в ряду студій про психологізм творчості, одного із краших зразків концептуального аналізу Шевченкового тексту. Темою ж докторської дисертації, задуманої, але, на жаль, не закінченої, І.Франко обрав "Політична поезія Шевченка 1844–1847 рр." [2, 110]. "Задумав я робити докторський екзамєн з української літератури і на тему для дисертації вибрав Шевченків "Сон", а властиво: чим була в сучасній російській літературі і відки взялася політична поезія Шевченка", – писав І.Франко у листі до М. Драгоманова у 1888 році. [6, 144–172].

Але, на жаль, робота так і не була написана, а зберігся лише вступ і план дисертації:

Політична поезія Шевченка 1844 – 1847 рр.

1. Перегляд дотеперішніх студій над Шевченком.
2. Матеріали, які маємо для пізнання Шевченка в першій половині його діяльності.
3. Що виніс Шевченко з батьківського дому?
4. Шевченко-кріпак.
5. Шевченко-артист.
6. Шевченко – поет-дебютант.
7. Поїздка на Україну.
8. "Сон", його розбір, план, думки провідні.
9. "Гус", "Кавказ" і "Посланіє".
10. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство.

Цей план свідчить про те, що І. Франко достатньо ґрунтовно підійшов до вивчення причинно-наслідкового зв'язку творів періоду 1844–1847 рр. із попереднім досвідом Т. Шевченка, І.Франко збирався поступово вивчити всі періоди життя поета.

Залишився лише вступ до докторської дисертації, у якому І. Франко наголошує: "Ідеї, порушені Шевченком або положені ним в основу творів поетичних, остаються живі й досі і довго ще не перестануть бути провідними ідеями української літератури. Що більше, Шевченко, як усі генії, во многих поглядах випередив суспільність, для котрої писав" [3, 244]

У 1890 р. І. Франко звертається до дослідження ранньої творчості Т. Шевченка, пише есе "Тополя" Т. Шевченка". Він відзначав спільні риси балад Т. Шевченка з баладами Г. Бюргера, А. Міцкевича, В. Жуковського й В. Боровиковського, указав також і на відмінності.

Найбільшою особливістю балади Т. Шевченка від балад інших поетів, на думку І.Франка, є відсутність образів упирів: "Здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета відверталася від того огидного виплоду темноти та ненависті до натури людської. Нідє в своїх творах... Шевченко ані разу не ужив слова упир, не впровадив сього виображення, помимом, що виображення се в народі дуже розширене і що Шевченко жив та виховувався в сам розгар романтизму польського й російського, котрий без упирів ані кроку не міг зробити" [3, 73–88].

І. Франко зазначив, що в баладі "Тополя" Т. Шевченко об'єднав два казкові мотиви: про те, як дівчина за допомогою чарів викликає свого милого, і про те, як вона перетворюється на тополь.

Актуальною для нас залишається стаття І. Франка "Темне царство", написана в 1914 році [9, 131–152]. У цій статті він аналізує поеми "Сон" і "Кавказ". "Статті, присвячені розборі "Сну" та "Кавказу" я дав наголовки "Темне царство". Сей наголовок впливає з самої суті діла. Бо й справді в тих двох поемах списав поет картину великого царства – російського, того царства тьми, що давить Україну, що абсолютизмом і самоволею царства та чиновників давить і путає не тільки діла, але навіть думки та змагання кожної вільної одиниці" [9, 132] – так обґрунтовує І. Франко намір написати статтю

Про мету свого дослідження І.Франко пише так: "...я хочу на основі Шевченкових поем відмалювати погань і неправду, що лежить переважно в політичній устрої Російської держави, розуміється, не без екскурсій і на суспільне поле" [9, 132–133].

На думку І. Франка поеми "Сон" і "Кавказ" є вершинними та програмовими у творчості Т. Шевченка. Обидві поеми, як зазначає І. Франко, доповнюють одна одну. "Ось чим, на мою думку, відрізняється "Сон" від "Кавказу". В "Сні" Шевченко стоїть іще більше на національній українській ґрунті (поема писана вчасніше). Україна нагадується йому все і всюди; її горем наболіла вся його душа; тих, хто катує й катував її, він проклинає з цілим жаром болючого серця. "Сон" – се велике оскарження "темного царства" за всі теперішні й минувші кривди України, оскарження, піднесене з більше, хоч не виключно партикулярного становища – українства. Натомість "Кавказ" побудований уже на ширшій, можна сказати, загальнолюдській основі. Всяка боротьба за волю, всяке змагання проти "темного царства" знаходить прихильника в наших поеті. "Кавказ" – се огниста інвектива проти "темного царства" зі

становища загальнолюдського, се, може, найкраще свідоцтво могутнього, всеобіймаючого, щиро людського почуття нашого поета. Кожний побачить після сього, що вказана тут різниця між обома поемами не те, що не спиняє нас складати їх в одну цілість, але навпаки, спонукує до того. Адже власне задля того відмінного становища в освітленні одної речі обі поеми взаємно доповнюють себе" [9, 132–138].

Т. Шевченко, на думку І.Франка, першим дав зразки політичних поезій у той складний час, коли заборонялися будь-які прояви вільнодумства, коли жорстока цензура не допускала до друку таку літературу, хоч і "знав ... що за само написання подібних поезій, за сам прояв подібних "неблагонамеренних" почувань жде його така сама доля, як майже всіх передових поетів та письменників Росії, як того вільнодумця, котрого він такими гарячими та страшними словами описав у своїм "Сні":

*От де злодій штемпований
Кайдани волочить,
От розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче* [9, 133]

І. Франко називає Т. Шевченка політичним поетом. "Праведний гнів проти "темного царства", якого погань відома йому в цілій повноті, довго здержуване чуття, що насильно рветься на волю ... з того становища і в таких обставинах виспівана політична пісня стається вже не естетичною або якою-будь іншою забавкою, але поважним горожанським ділом, смілим маніфестом вільного слова проти "темного царства". Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах" [9, 134].

Тривалий час українські землі складали частину "темного царства" Російської імперії та й у ХХІ столітті Російська Федерація зі зброєю в руках насаджує ту саму імперську політику "темного царства", знищуючи синів України на Сході нашої держави.

Т. Шевченко вперше дуже критично в поетичній формі розкрив усі чинники, на яких тримається політична система "темного царства" Російської імперії. "Темне царство – се паразит, що живе соками й кров'ю народу. Аби піддержати своє існування, мусить воно здирати останнє з бідного робучого люду, мусить розпинати за подушне, мусить для своєї оборони кувати дітей людських і навчати їх убивати людей, проливати кров. "Нагодовані, обуті і кайданами окуті", вони "муштруються" – привчаються до сліпого послуху, аби тим легше могли статися бездушним і могутнім знарядом гніту й притиску, аби могли статися величезною шрубою, що по волі царя-самодержавця та його підручників-блюдолизів давить і чужих, і своїх" [9, 135].

На яких економічних засадах тримається "темне царство" Росії? Завдяки яким механізмам зберігається "могутність" "темного царства"? "Всі головні неправди темного царства: опутання думок і слова, висисання робучого люду податками, солдатчиною, самовільними судами та каторгою, кріпацтво, бідність і проституція, – все те безконечною, важкою хмарою переходить перед душею поета, збільшуючи його біль і душевну муку. А в додатку до всього того треба ж іще, аби поет, літаючи понад Петербургом, зупинився перед величезною статуєю Петра Великого, де все, сама мосянжова статуя і твердиня, та церква (Петропавлівська) насупроти на острові, і гранітом мощені береги Неви, – все нагадує поетові, скільки-то горя людського, скільки мук і крові коштували всі ті цяцки та блискучки, скільки-то кісток українських лягло тут, у тім болоті... пригадується йому, як то Петро Великий слав тисячі українських козаків копати ті канали та сушити ті болота, як він замучив голодом у тюрмі останнього українського гетьмана Павла Полуботка; пригадується йому, як то і "Вторая" (Катерина) доконала свободу України, зруйнувавши Січ Запорозьку та закріпостивши український люд, – і в ім'я тої сумної минувшини, в ім'я тих тисячів вільних людей, закатованих тиранами, в ім'я всіх нужд і терпінь українського народу він кидає страшне прокляття на тих розпинателів народних, на тих катів-людодів, на тих чистокровних представників, а в значній часті й творців "темного царства" [9, 140].

І. Франко, аналізуючи поеми Т. Шевченка, приходить до висновку, що рано чи пізно імперія зла розпадеться. Літературознавець водночас переконує, що в "темному царстві" немає місця "для вільного, чесного й розумного чоловіка", приходить мовчати і надіятись на те, що рано чи пізно імперія зла розпадеться і "машина темного царства" мусить розпастися, адже "головні її пружини – несправедливість, деморалізація, облуда і сваволя, – се не жодні закони природи, вічні та незмінні, се тільки часові недуги людськості" [9, 140].

Адже, щоб зруйнувати "темне царство", як показав І. Франко, не вистачить лише знищити царя, тому що його машина дуже велика, вона складається з мільйонів дрібних елементів, усі знищити неможливо. Тут і проявляється сила Слова, яке діє на людей: "Духовна нікчемність, моральна погань попри брутальну силу – се вся суть тої машини, се її самотні умови її існування. Не будь хоч одної з тих умов, і вся машина заскрипить і розпадеться. Тому-то зріст просвіти, розширення почуття справедливості й гуманності і вменшення панування брутальної сили та темноти, се основні вороги її" [9, 141].

Отже, це і є найголовніше завдання поем Т. Шевченка: "Адже вся література, хоч, може, й не мала на думці валити "темного царства",

все-таки раз у раз наносила йому удари вже самим своїм існуванням і своїм вільним словом".

С. Задорожна у статті "Шевченкознавча концепція І. Франка" зауважує: "Розглядаючи всю українську літературу на тлі й у зв'язку з Шевченковою постаттю, не мислячи подальшого її розвитку без імені Т. Шевченка, І. Франко першим, по суті, поставив питання про те, що великість, складність його поетичного світу не піддається окресленню наявним науково-подібним словництвом. Саме тому І.Франко послуговується для окреслення стильової манери Т. Шевченка визначенням "окрема манера", "його індивідуальний стиль" [2, 112].

Як зазначає дослідник шевченкіани І. Франка М. Бернштейн, "поетичні твори І. Франка про Кобзаря йшли поруч із його науково-публіцистичною діяльністю в шевченкознавстві, як частина великого цілого, як один із проявів палкої любові до Шевченкового слова" [1, 46].

Поетична шевченкіана І.Франка складається з таких віршів: "Шевченко і поклонники" (1880), "Могила Тарасова" (1884), "В XXIII—ті роковини смерті Тараса Шевченка" (1884), "В двадцять п'яти роковини смерті Тараса Григоровича Шевченка" (1886).

Так у вірші "Шевченко і поклонники" І. Франко висміює псевдошанувальників Кобзаря та опоетизовує вічно живе діяння "апостола правди і науки". Ораторсько-публіцистична тональність вірша обумовлена його полемічним характером. Як правило, це властиво для таких послань. Скажімо, його поезія "В двадцять п'яти роковини смерті Тараса Григоровича Шевченка" будується на розлогому риторичному запитанні, за допомогою якого емоційно здійснюється хвала батьку Тарасу:

*Хто розбудить нашу "правду" п'яну"?
І хто голодним дасть поживний хліб?
Тарасе, батьку, наш замучений пророче –
Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі?*

І. Франко гнівно відхиляє надуману версію про те, що "Шевченко – міф":

*Та ні, не "міф"! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдеш вже грому, вихру того,
Щоб його розвіяв і розніс.
Та ні дармі укази і доноси,
Що пригнетуть, не вб'ють твої слова!
З-під гнету їх сильнішою, ніж доси,
Повстане правда, вічна і жива ! [9]*

Найвищу оцінку постаті Т. Шевченка І.Франко висловить у загальновідомому висловлюванні, невеличкій нотатці про Кобзаря, написаній, згідно з авторським датуванням, 12 травня 1914 р., із нагоди 100-річчя від дня народження поета й уперше надрукованій німецькою мовою під назвою "Widmung" у віденському журналі

"Ukrainische Rundschau" (1914, № 3/4). Українському читачеві вона відома в сучасному перекладі під назвою "Присвята": *"Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій. Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що були із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко"* [8, 255].

І. Франко бачив у Шевченкові не лише генія, а й великого громадянина, великого сина своєї знедоленої землі, що підняв духовне повстання проти рабства, невольничого німотствування, бо сам уособлював "могутній дух", динамічну силу, гнівний протест.

"Від перших виступів у шевченкознавстві на початку 80-х рр. XIX ст. і аж до однієї з останніх статей про Кобзаря, написаних за кілька років до своєї смерті, І. Франко несхибно захищав і примножував традиції великого попередника. Його працям про Шевченка властиві глибина думки, наукова обґрунтованість, тонкість спостережень, багата аспектність в аналізі й синтезі" [1, 46].

"Здобутками І. Франка на теренах шевченкознавства є такі. Перше, дослідник дав одну з перших біографій Т. Шевченка. Друге – вчений визначив чотири періоди у творчості митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо. Третє – аргументовано показав національне і світове значення творчості поета. П'яте – проаналізував особливості його стилю. Шосте – показав рецепцію творчості Т. Шевченка в перекладах, зокрема німецькомовних" [5, 213].

Іван Франко провів глибокий аналіз творчості Тараса Шевченка, який і сьогодні надає ключ до розуміння особливостей творчості Т. Шевченка, переосмислення його ідей та заповітів, що залишаються актуальними в сучасному суспільстві.

На основі огляду праць І. Франка про феномен Т. Шевченка, маємо підстави говорити про існування так званої франківської шевченкіани, яка представляє собою окрему сторінку в історії українського шевченкознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернштейн М. Франко і Шевченко. — К.: Дніпро, 1984. — С. 46.
2. Задорожна С. Шевченкознавча концепція І.Франка // Літературознавчі студії. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. — С. 109–113.
3. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наукова думка, 1980. — Т. 27. — С. 244–245.
4. Злотник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І.Франка // Шевченкознавчі студії. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. — Вип. 17. — С. 212–217.
5. Франко І. "Тополя" Т. Шевченка / І. Франко // Зібрання творів у 50-и томах. — К.: Наукова думка, 1980 р., т. 28, с. 73–88.
6. Франко І. Лист до М.Драгоманова від 22.11.1888 / І.Франко // Збір. творів: У 50-ти т. — Т. 49. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 144–172.
7. Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка / Франко І. Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. — Л.: Каменяр, 2001 р. — 434 с.
8. Франко І. Присвята // І. Франко. Твори в 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1983. — Т. 39. — С. 255.
9. Франко І. Темне царство / І.Франко // Зібрання творів у 50-и томах. — К.: Наукова думка, 1980 р. — Т. 26. — С. 131–152.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Головай И.

Шевченкиана Ивана Франко

В статье анализируется феномен Т. Шевченко в литературно-критической рецепции И. Франко. Изучаются особенности интерпретации учёным творческого наследия писателя, поэтическая эволюция творческой манеры Т. Шевченко.

Ключевые слова: шевченковедческое наследие И. Франко, рецепция, научная интерпретация, поэтическая шевченкиана И. Франко.

Golovai I.

Shevchenkiana of Ivan Franko

The article analyzes Shevchenko's phenomenon in Franko's literary and critical reception. The features of interpreting the creative heritage of the artist and poetic evolution Shevchenko's creative manner investigated.

Key words: Shevchenko studies of I. Franko, reception, scientific interpretation, poetic Shevchenkiana of I. Franko.